

POSTAWY ROLNIKÓW WOBEC RYZYKA ORAZ SPOSOBY JEGO OGRANICZANIA

Anna Kłoczko-Gajewska, Piotr Sulewski

Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie

Kierownik: prof. dr hab. Henryk Runowski

Słowa kluczowe: ryzyko w rolnictwie, metody ograniczania, percepcja ryzyka
Key words: risk in agriculture, methods of risk reduction, risk perception

S y n o p s i s. Rolnicy w swojej pracy spotykają się z wieloma rodzajami ryzyka, takimi jak ryzyko biznesowe (ceny, warunki pogodowe, klęski żywiołowe, choroby zwierząt, itp.) lub finansowe. Większość ankietowanych rolników doświadczyła nieoczekiwanych strat w produkcji, najczęściej będących skutkiem suszy lub choroby zwierząt. Często również występowały znaczne wahania cen głównego produktu gospodarstwa. Mimo tego rolnicy stosują głównie pasywne formy ochrony przed ryzykiem, takie jak utrzymywanie rezerw finansowych lub unikanie kredytów. Jedynymi powszechnie używanymi metodami aktywnego zmniejszania ryzyka są różnicowanie działalności i ubezpieczenia majątkowe.

WSTĘP

Produkcja rolnicza należy do działalności, które wiążą się ze szczególnie dużym poziomem ryzyka. Obok uniwersalnych, wspólnych dla większości biznesów źródeł ryzyka takich jak ryzyko finansowe czy rynkowe, gospodarstwa rolne są narażone na ryzyko wynikające ze specyfiki samej działalności rolniczej, która w znacznym stopniu związana jest z warunkami środowiska naturalnego, nad którymi człowiek nie ma kontroli. Według Miller i in. [2004] podstawowe źródła ryzyka występującego w rolnictwie można ująć w następujące kategorie: ryzyko produkcyjne (powodowane wahaniami pogody, szkodnikami, chorobami roślin i zwierząt), ryzyko cenowe (wywoływane wahaniami cen, które w wielu przypadkach są konsekwencją zmian w wielkości produkcji wynikających z przebiegu pogody czy też innych czynników naturalnych, jak również czynników politycznych), ryzyko klęskowe (wynikające ze zdarzeń losowych, takich jak: pożary, powodzie, huragany itd.) oraz ryzyko technologiczne (będące skutkiem ciągłego rozwoju i adaptacji nowych technik i metod w produkcji). Nieco inną klasyfikację źródeł ryzyka z jakim mamy do czynienia w rolnictwie przedstawia Hardaker i in. [2004], dzieląc ryzyko na dwa podstawowe rodzaje, tj. ryzyko biznesowe (obejmujące ryzyko produkcyjne, cenowe, osobowe i instytucjonalne) oraz ryzyko finansowe odnoszące się do sposobów finansowania gospodarstwa. Na potrzebę

łącznego uwzględnienia różnych składowych ryzyka w rolnictwie wskazuje natomiast Śmiglak [2007], podkreślając znaczenie ogólnej kategorii ryzyka działalności gospodarczej. Pomimo powszechności występowania ryzyka w rolnictwie sposoby systematycznego rozwiązywania problemów z nim związanych nie są już tak powszechne, co sprawia, że pozostaje ono jednym z istotniejszych problemów agrobiznesu. Jako jedną z podstawowych trudności w radzeniu sobie z ryzykiem wymienia się przede wszystkim właściwe zdefiniowanie tego, czym ryzyko jest i jaki jest jego poziom [Hardaker 2000, Lund i in. 2005]. Brak znajomości metod określania ryzyka, a także instrumentów pozwalających na jego minimalizację prowadzi do wzrostu awersji do ryzyka, której najbardziej zaawansowaną formą jest unikanie ryzyka przejawiające się brakiem jego akceptacji, co oznacza wycofywanie się z obszarów działania, na których ryzyko występuje. Powszechnie przyjmuje się, że większość rolników wykazuje znaczną awersję do ryzyka [Lien i in. 2005]. Jednak ryzyko jest w rolnictwie nieuniknione, w rzeczywistości występuje zazwyczaj łagodniejsza forma awersji do ryzyka przejawiająca się w częściowym unikaniu ryzyka, co jednak zawsze oznacza ograniczenia w działalności gospodarstwa [Klimkowski 2002].

We współczesnym świecie ryzyko jest jednak nieodłącznym elementem osiągnięcia gospodarczego sukcesu. W sytuacji, w której sam fakt istnienia ryzyka wydaje się być kwestią bezdyskusyjną, jedynym rozwiązaniem dla rolnika pozostaje właściwe zarządzanie gospodarstwem, tzn. w sposób, który nie tyle będzie prowadził do unikania ryzyka, co będzie pozwalał ograniczać jego negatywne skutki. Według Sangowskiego [1998] w obrębie zarządzania ryzykiem oprócz unikania ryzyka można wyróżnić następujące ogólne metody rozwiązywania związanych z tym problemów:

- zatrzymanie ryzyka – oznacza, że pokrywanie ewentualnych strat wynikłych z zaistnienia szkody spoczywa w całości na gospodarstwie,
- kontrola ryzyka – są to działania mające na celu obniżenie częstotliwości szkód oraz zmniejszenie wartości strat przez nie powodowanych – metodą tą uznaje się za niedostępną dla pojedynczego gospodarstwa,
- transfer ryzyka – polega na przeniesieniu ryzyka na inny podmiot przez zastosowanie określonych mechanizmów prawnych,
- dystrybucja ryzyka – polega na podzieleniu skutków finansowych realizacji danego ryzyka na grupę, co jest możliwe w organizacjach grupujących większą liczbę gospodarstw.

W rolniczej praktyce istnieje wiele narzędzi będących kombinacją różnych metod, które pozwalają na zmniejszenie różnego rodzaju ryzyka, jednak – jak wynika z dotychczasowych doświadczeń – sposoby te nie zawsze znajdują szerokie zastosowanie [Jerzak 2008, Śmiglak 2007]. Do najczęściej stosowanych w rolnictwie narzędzi zarządzania ryzykiem zaliczyć można zarówno elementy strategii gospodarstw takie jak dywersyfikacja produkcji, jak też strategie dzielenia się ryzykiem (umowy marketingowe, produkcyjne, hedging, kontrakty terminowe, ubezpieczenia i uczestnictwo w towarzystwach ubezpieczeń wzajemnych) [Bielza i in. 2007]. W Europie do najczęściej stosowanych narzędzi z zakresu dzielenia się ryzykiem (*risk sharing*) należą różnego rodzaju fundusze (*calamities, mutual*) oraz ubezpieczenia. Również w Polsce za najbardziej znany instrument z zakresu aktywnego zarządzania ryzykiem należy uznać ubezpieczenia. Zakres ich stosowania jednak pozostaje stosunkowo niewielki. Według szacunkowych danych w Polsce ochroną ubezpieczeniową objętych jest zaledwie 8% powierzchni pod zasiewami, a ubezpieczenie wykupuje zaledwie 2% rolników [szacunki Polskiej Izby Ubezpieczeń za: *Gazeta Ubezpieczeniowa* 2007]. Jako główne przyczyny niewielkiego zainteresowania ubezpieczeniami majątkowymi w Polsce Klimkowski

[2002] wymienia przede wszystkim brak wiedzy rolników oraz skalkulowanie wysokości składki na zbyt wysokim (przynajmniej w opinii rolników) poziomie. Według przywołanego autora brak wiedzy jest konsekwencją niezrozumienia zasad funkcjonowania gospodarki wolnorynkowej. Przed rokiem 1990 ubezpieczenie upraw i zwierząt było obowiązkowe, automatyczne i w dużej części finansowane przez państwo. Zniesienie obowiązku ubezpieczeń w okresie pogarszania się sytuacji dochodowej gospodarstw spowodowało gwałtowny spadek korzystania z tej formy ograniczania ryzyka. Zmniejszenie skali ubezpieczeń przyczyniło się do znaczącego wzrostu wysokości składki ubezpieczeniowej (sięga ona w zależności od ubezpieczonego ryzyka nawet 10-12% sumy ubezpieczenia). Pewnym przełomem na rynku ubezpieczeń może okazać się nowa ustawa o dopłatach do ubezpieczeń rolnych i zwierząt gospodarskich, która zakłada finansowanie przez państwo połowy składki ubezpieczeniowej i obowiązek ubezpieczania upraw przez rolników. Zgodnie z przyjętą ustawą i jej nowelizacją rolnicy mają czas do czerwca 2009 na podpisanie umowy z ubezpieczycielami. Aby spełnić wymóg ustawy wystarczy ubezpieczenie roślin od jednego ryzyka (suszy, powodzi, wiosennych przymrozków, gradobicia lub skutków złego przezimowania). Można oczekiwać, iż nowe regulacje prawne w wymierny sposób przyczynią się do zwiększenia zakresu stosowania ubezpieczeń w produkcji rolniczej.

Należy podkreślić, iż istniejące konwencjonalne formy polis ubezpieczeniowych nie pozwalają na ograniczenie ryzyka cenowego, a w konsekwencji dochodowego. Ten rodzaj ryzyka może być ograniczany przez stosowanie kontraktów dostawnych (kontraktacji), kontraktów *futures* i opcji. Stosowanie tych ostatnich wymaga jednak istnienia rozwiniętych form rynków rolnych (giełdy towarowe), których rozwój w Polsce przebiega bardzo wolno. Z drugiej strony można oczekiwać, iż potrzeby ochrony przed ryzykiem cenowym w najbliższych latach będą wyraźnie rosły jako konsekwencja postępującej liberalizacji w handlu międzynarodowym. Większa swoboda handlu oraz ograniczenia w stosowaniu różnych instrumentów stabilizujących ceny i dochody oznaczają wzrost ryzyka cenowego i dochodowego. W konsekwencji można oczekiwać wzrostu zainteresowania rolników różnymi instrumentami ograniczania poszczególnych form ryzyka.

METODYKA, CEL PRACY I CHARAKTERYSTYKA BADANEJ ZBIOROWOŚCI

Materiały wykorzystane w pracy zostały zebrane z zastosowaniem kwestionariusza wywiadu w zbiorowości 206 polskich gospodarstw uczestniczących w polskim FADN¹. Badanie przeprowadzono w 2006 roku. Głównym celem badania było poznanie opinii rolników na temat ryzyka i metod jego ograniczania. Podstawowe informacje o badanych gospodarstwach przedstawiono w tabeli 1. Wszystkie podmioty objęte badaniem funkcjonowały w formie gospodarstw rodzinnych. Przeciętna powierzchnia kształtowała się na poziomie ponad 34 ha użytków rolnych, co oznacza, iż była kilkakrotnie większa niż średni obszar gospodarstwa w Polsce, jednak w strukturze dominowały gospodarstwa o powierzchni mniejszej niż 20 ha. Pod względem kierunku produkcji rozkład był bardziej równomierny, jedynie gospodarstwa drobiowe stanowiły zaledwie 2%, co odzwierciedla mały udział tego typu działalności w populacji generalnej. Kierunek produkcji został ustalony na podstawie dominującej działalności prowadzonej w gospodarstwie i deklaracji rolnika.

¹ Badania przeprowadzono w ramach realizacji międzynarodowego projektu: „*Design and economic impact of risk management tools for European agriculture*”

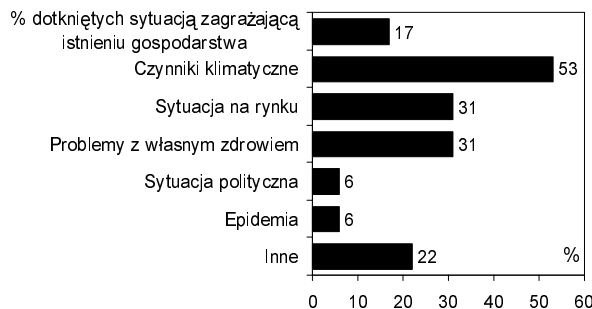
Tabela 1. Ogólna charakterystyka badanych gospodarstw

Przeciętna powierzchnia UR [ha]	Przeciętna liczba krów w gospodarstwie [szt.]	Przeciętna liczba macior w gospodarstwie [szt.]	Przeciętna liczba sprzedawanych tuczników [szt.]	
34,60	16,41	12,33	46,91	
Struktura obszarowa [% gospodarstw]				
<10ha	10-20 ha	20-50 ha	50-100 ha	>100 ha
23	33	32	6	6
Kierunek produkcji [% gospodarstw]				
roślinne	mieszane	mleczne	trzodowe	drobiowe
22	34	25	17	2

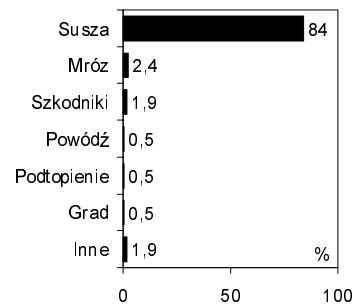
Źródło: badania własne.

WYNIKI BADAŃ

Rolnicy – jak wynika z przeglądu literatury – borykają się co najmniej z kilkoma rodzajami ryzyka wywołanego przez różne czynniki. W badanej zbiorowości 17% rolników w wyniku nieoczekiwanych zdarzeń zetknęło się z sytuacją, która w bezpośredni sposób zagroziła istnieniu gospodarstwa. Dla ponad połowy tych osób jedną z głównych przyczyn takiego stanu rzeczy były czynniki klimatyczne. Jedna trzecia rolników wśród podstawowych przyczyn problemów wskazała sytuację rynkową oraz problemy z własnym zdrowiem. Znacznie rzadziej wskazywane były inne przyczyny. Przeprowadzone analizy wykazały, że oprócz istotnego zagrożenia jakie dotyczyło 17% gospodarstw, również pozostała część zbiorowości dotknięta była skutkami nieplanowanych zdarzeń, które powodowały w przeszłości wymierne straty (nie stanowiły jednak zagrożenia upadku gospodarstwa). Niespodziewana strata przekraczająca 10% oczekiwanej produkcji roślinnej wystąpiła w latach 1996-2005, przeciętnie 2,8 raza i dotknęła 87% badanych gospodarstw. W przypadku produkcji zwierzęcej niespodziewana strata przekraczająca 5% planowanych efektów wystąpiła w latach 1996-2005 średnio 2 razy. Jednym z głównych czynników powodujących taki stan rzeczy okazało się ryzyko produkcyjne przejawiające się głównie w zmienności plonów i niestabilności

Rysunek 1. Przyczyny powstania sytuacji zagrażających istnieniu gospodarstwa
Źródło: badania własne

Rysunek 2. Przyczyny niespodziewanych strat w uprawach roślin
Źródło: badania własne.

produkcji, czego bezpośrednią przyczyną wg rolników była susza (w produkcji roślinnej) i choroby zwierząt (w produkcji zwierzęcej), co prezentują graficznie rysunki 2 i 3.

Dotychczasowe doświadczenia rolników z sytuacjami kryzysowymi przełożyły się na ocenę różnych czynników ryzyka (rys. 4). Przeciętnie za najważniejszy element zwiększający ryzyko uznano pogodę i klęski żywiołowe. Na drugim miejscu w utworzonym rankingu znalazła się „niestabilność cen”, a na trzecim „choroby zwierząt i epidemie”. Warto podkreślić, iż badani rolnicy byli raczej zgodni co do oceny siły wpływu poszczególnych czynników na poziom ryzyka (odchylenie standardowe zawierało się w zależności od czynnika w przedziale od 1,1 do 2,2).

Drugim, obok kwestii produkcyjnych, elementem istotnie wpływającym na stabilność pro-

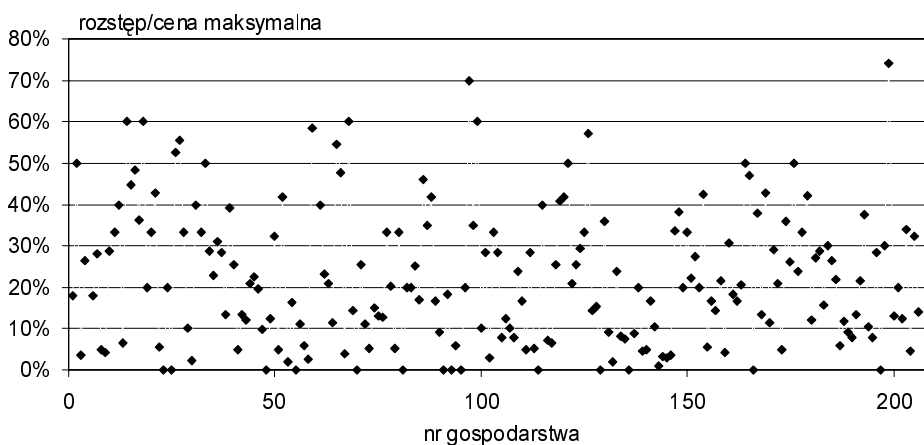
Rysunek 3. Przyczyny niespodziewanych strat w chowie zwierząt

Źródło: badania własne.

Rysunek 4. Średnia ocena wpływu różnych czynników na działalność rolniczą w opinii badanych rolników (skala 0-7; 0 – brak wpływu, 7 – bardzo silny wpływ)

Źródło: badania własne.

Rysunek 5. Zakres zmienności cen głównego produktu sprzedawanego z gospodarstwa (różnica między ceną najwyższą a najniższą jako % ceny najwyższej) w latach 2001-2005

Źródło: badania własne.

wadzonej działalności rolniczej jest ryzyko cenowe (handlowe), którego znaczenie rośnie szczególnie w miarę liberalizacji gospodarki. Na wielkość ryzyka cenowego wskazuje między innymi zmienność cen uzyskiwanych przez rolników. W badanej zbiorowości zakres zmienności cen głównego produktu w latach 2001-2005 (policzony jako różnica ceny maksymalnej i minimalnej w okresie 5 lat odniesiona do ceny maksymalnej) kształtował się na poziomie od 0 do 74%, a przeciętnie było to 22% (rys. 5). Zaobserwowana wysoka niestabilność cen wystąpiła pomimo faktu, iż znaczna część rolników znała miejsce sprzedaży swoich produktów jeszcze przed rozpoczęciem procesu produkcji (56% rolników zadeklarowało, iż wiedziało, gdzie sprzeda całość wytworzonej produkcji, a 37% – gdzie sprzeda przynajmniej część produkcji). Można przyjąć, iż wiedza na temat miejsca sprzedaży przyczyniła się do faktu, iż większość rolników (76%) nie odnotowała w ostatnich trzech latach poprzedzających badanie problemów ze zbytem swoich produktów.

Ważnym elementem wpływającym na działalność gospodarstwa, obok wspomnianych wyżej, jest również ryzyko finansowe związane z zaciąganiem zobowiązań i finansowaniem działalności przedsiębiorstwa. W badanej zbiorowości blisko 65% gospodarstw posiadało zaciągnięty kredyt o przeciętnej wysokości ponad 100 tys. zł. Z punktu widzenia wpływu ryzyka finansowego na działalność gospodarstwa istotną kwestią jest łatwy i szybki dostęp do kredytów. Większość rolników z badanej zbiorowości stwierdziła, że co prawda ma dostęp do kredytów, ale warunki zaciągnięcia i procedury nie są korzystne. Tylko 1/3 rolników uważała, że może w łatwy sposób, szybko i na dogodnych warunkach zaciągnąć kredyt na finansowanie działalności gospodarstwa. Sytuację taką należy uznać za czynnik zwiększający poziom ryzyka finansowego w gospodarstwie.

W odpowiedzi na pojawiające się zagrożenia związane z nieprzewidywalnymi zdarzeniami rolnicy mogą stosować wiele metod minimalizujących zarówno prawdopodobieństwo wystąpienia takich zjawisk (np. przez stosowanie poprawnej agrotechniki czy unikanie błędów w technologii chowu zwierząt) jak też ograniczających rozmiary strat w przypadku wystąpienia zjawiska (np. ubezpieczenia). Jako najczęściej stosowaną metodę ochrony przed ryzykiem rolnicy z badanej zbiorowości wskazali „ubezpieczenia majątkowe” (rys. 6). Deklarację co do stosowania tego instrumentu złożyło ponad 67% badanych. Mając na uwadze obligatoryjny charakter ubezpieczenia majątkowego i fakt, iż nie chroni ono w

żaden sposób rolnika przed ryzykiem związanym z prowadzoną działalnością (a jest związane jedynie z posiadaniem majątkiem) nie można uznać tego instrumentu za aktywną formę ograniczania ryzyka w działalności rolniczej. Podobnie, do biernych metod zarządzania ryzykiem należy zakwalifikować dwie kolejne najczęściej wskazywane metody, tzn. „utrzymywanie rezerw finansowych” i „unikanie zaciągania kredytów”, jakkolwiek ich stosowanie niewątpliwie ogranicza ryzyko finansowe. Do bardziej aktywnych metod zaliczyć można stosowaną przez około 1/3 badanych „kontraktację” i „różnicowanie działalności”. Uwagę zwraca niska ranga ubezpieczeń upraw rolnych i zwierząt gospodarskich. Można jednak przypuszczać, iż w związku ze zmianami w systemie legislacyjnym dotyczącymi ubezpieczeń rolniczych (ustawa o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich z 2005 roku) ranga tego instrumentu będzie rosła. Wskazują na to także deklaracje samych rolników, z których ponad 60% planowało ubezpieczać uprawy polowe, a ponad 40% zwierzęta gospodarskie. W przypadku pozostałych metod odsetek rolników deklarujących ich stosowanie w przyszłości różnił się tylko nieznacznie od instrumentów stosowanych obecnie (do najczęściej wymienianych należało utrzymywanie rezerw gotówkowych, kontraktacja, różnicowanie działalności, unikanie kredytów i ubezpieczenia majątkowe) (rys. 7).

Rysunek 7. Metody ograniczania ryzyka planowane do zastosowania w przyszłości
Źródło: badania własne.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzona analiza wykazała, iż rolnicy w latach poprzedzających badanie zetknęli się w z wieloma nieprzewidywalnymi sytuacjami, które prowadziły do ponoszenia wymiernych strat. Zdarzenia takie dotyczyły większości badanych, chociaż w różnym stopniu. Potwierdza to tezę, iż produkcja rolnicza należy do działalności o wysokim stopniu ryzyka. Wynika z tego potrzeba stosowania coraz bardziej rozbudowanych metod i narzędzi ograniczania ryzyka. Szczególnie istotne jest to w kontekście narastających tendencji liberalizacyjnych w handlu artykułami rolnymi i nasilających się anomalii pogodowych. Badanie wykazało jednak, iż większość rolników stosowała jedynie bierne formy ograniczania ryzyka, jak utrzymywanie rezerw finansowych czy unikanie zaciągania kredytów. Niewielu rolników korzystało natomiast z aktywnych form ograniczania ryzyka takich jak: ubezpieczenia rolnicze. Wskazywać to może z jednej strony na niedostateczną percepcję występującego ryzyka i nie do końca świadome podejmowanie ryzyka straty, a z drugiej strony może

świadczyć o przeszkodach w stosowaniu wybranych metod: obiektywnych (nierozwinięty rynek ubezpieczeń rolniczych, brak rynku kontraktów terminowych) i subiektywnych (przywzyczajenia, przeświadczenie o wysokich kosztach).

LITERATURA

- Bielza M., Stroblmair J., Conte C., Dittmann C., Gallego J. 2007: Agricultural Risk Management in Europe. [In:] Management of Climate Risks in Agriculture, 101st EAAE Seminar. Berlin, Germany, July 5-6. 22pp.
- Gazeta Ubezpieczeniowa z dn. 5.04 2007: Wiele zależy od pogody.
- Hardaker J.B. 2000: Some Issues in dealing with Risk in Agriculture. Working Paper Series in Agricultural and Resource Economics No. 3, 18 pp.
- Hardaker J.B., Huirne R.B.M., Anderson J.R., Lien G. 2004: Coping with Risk in Agriculture. CABI Publishing, Wallingford.
- Jerzak M. 2009: Zarządzanie ryzykiem jako czynnik stabilizacji dochodów i poprawy konkurencyjności w rolnictwie. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. X, z. 3. Warszawa – Poznań – Lublin.
- Klimkowski C. 2002: Ubezpieczenia od ryzyk katastroficznych w rolnictwie. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 2-3 (289-290), 47-63.
- Lien G., Flaten O., Korsath A., Schuman K.D., Richardson J.W., Eltun R. 2005: Comparison of Risk in Organic, Integrated and Conventional Cropping Systems in Eastern Norway. [In:] Developing Entrepreneurship Abilities to Feed the World in a Sustainable Way. 15th IFMA Congress, Campinas, Brazil: 168-179.
- Lund M., Oksen A., Larsen T.U., Andersen H. 2005: Agricultural Risk Management – Experiences from an Action Research Approach. [In:] Developing Entrepreneurship Abilities to Feed the World in a Sustainable Way. 15th IFMA Congress, Campinas, Brazil: 269-281.
- Miller A., Dobbins C., Pritchett J., Boehlje M., Ehmke C. 2004: Risk Management for Farmers. Staff Paper 04-11. Department of Agricultural Economics, Purdue University. 27 pp.
- Saganowski T. 1998: Ubezpieczenia gospodarcze. Poltext. Warszawa.
- Smiglak M. 2007: Identyfikacja i wykorzystanie rynkowych metod zarządzania ryzykiem w gospodarstwach rolnych w Wielkopolsce. Rozprawa doktorska, Akademia Rolnicza w Poznaniu.

Anna Kłoczko-Gajewska, Piotr Sulewski

FARMERS ATTITUDES TOWARDS RISK AND WAYS OF ITS LIMITATION

Summary

Agricultural producers face several types of risk in their activities, such as business risks (prices, weather conditions, natural disasters, animal illnesses, etc.) or financial risks. Most of interviewed farmers have faced unexpected losses in production, mostly due to droughts and animal illnesses. They have also experienced significant fluctuations of prices for their main products. Nevertheless, farmers use mostly passive forms of risk protection, such as keeping financial reserves or avoiding taking credits. The only popular forms of active protection came out to be product diversification and wealth insurance.

Adres do korespondencji
mgr Anna Kłoczko-Gajewska, dr inż. Piotr Sulewski
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Wydział Nauk Ekonomicznych
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
e-mail: anna_kloczko_gajewska@sggw.pl
e-mail: piotr_sulewski@sggw.pl